

T. SZABÓ CSABA

A RÉGÉSZET ÚJ IRÁNYZATAI

A városi és közönség régészet perspektívái Erdélyben

Elindult egy élénk szakmai párbeszéd a régészet kortárs társadalomban betöltött szerepéről, amely még nem hasonlítható a Moshenska-féle akadémiai (tudományos) közönség régészet kategóriájához, de biztató irányt érzékeltet, ami a hazai régésztudomány nyitását jelzi.

Paradigmaváltások a kortárs régésztudományban

■ A 20. század második felében, különösen a francia és amerikai szociológiai és antropológiai irányzatok révén, a régésztudomány is új dimenziókra talált. A 19. századi pozitívizmus, majd 20. század eleji G. Kossina és G. Childe nevével fémjelzett etnicizált, kultúraorientált régészeti narratíva Kelet-Közép-Európában – az alig egy évtizedig domináns marxista régészetet követően¹ – még mindig a legerősebb elméleti irányzat volt az 1980-as években és az 1990-es éveket követően is.² Kossina és Childe elméleti hálójából nem sikerült új utakra találni az erdélyi magyar, a román, de még a magyarországi régészetnek sem, annak ellenére, hogy a nemzetközi régésztudományi irányzatok az 1950-es évektől átestek az ún. Új Régészet (proceszsuális régészet) forradalmán.³ Renfrew meghatározása szerint, ez az új régészeti irányzat „nagy hangsúlyt fektet a kultúra és a környezet társadalmi és gazdasági aspektusai közötti dinamikus kapcsolatra mint a kulturális változás megértésének alapjára”.⁴ Az új elméleti irányzatok radikálisan új formában értelmezték ember, közösségek, azok tárgyi hagyatékát és történeti környezetének dinamikus és szövevényes kapcsolatát. A tárgyak nem csupán kronológiai faktorok maradtak, amelyeket tipológiák és „kultúrák” szerint osztályoztak, hanem sokkal több információt hordozó kulturális markerek, amelyek kontextuális elemzése számos új adattal

szolgál egyén és közösség kommunikációjáról, mobilitásáról, kognitív aspektusairól. A reáltudományok és természettudományok gyors fejlődésével a 20. század második felének régészete megkerülhetetlenül interdiszciplináris és pluridiszciplináris tudomány lett, amely a tereprégészetben egyre több segédtudományt alkalmaz.⁵ Az új tudományágak erős jelenléte ellenére az Új Régészet magabiztossága és új pozitívizmusa sikertelennek bizonyult bizonyos kérdések megválaszolásában – a történelemtudomány posztmodern irányzataihoz hasonlóan⁶ – erősen relativizálva a múlt tárgyi kultúrájából kiolvasható történetiséget és „igazságot”.⁷ Ez a relativizált régészettudomány a kortárs társadalomtudományi trendekkel karöltve nehezen tudott új, „más” régészeti narratívát létrehozni, így az I. Hodder és tanítványai által képviselt régészetet egységesen posztprocesszuális régészetnek nevezzük.⁸

A városi régészet kialakulása

■ Ám nemcsak elméleti síkon változott sokat a régészettudomány a 20. század második felétől, hanem a tereprégészet területén is radikális váltásokon ment keresztül. Különösen az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban történtek radikális változások, amelyek az ún. városi régészet (*urban archaeology*) megjelenéséhez, helyesebben mondva, elterjedéséhez vezettek. A városi régészet mint jelenség jóval a 20. század előtt is létezett, elég itt Róma városának számos jelentős, reneszánsz korabeli ásatására gondolnunk,⁹ de különösen a 18–19. századi urbanizációs folyamatokkal vált elterjedté Európában.¹⁰

A 18. századi Erdélyben, a Habsburg-berendezkedés idején kerül sor az első jelentős és röviden dokumentált ásatásokra. Ezek közül különösen a Gyulafehérvár területén zajló nagy építkezések során előkerült leleteket kell megemlíteni, különösen Franciscus Kastal nagy felfedezését, aki az 1780-as években a Marosportus (ma Partos) városnegyedben, 2 km-re délre a Vauban-erődítménytől feltehetően egy Mithras-szentélyt fedezett fel.¹¹ Gyulafehérvár 1711 és 1867 között radikális változáson ment át, a város területe megkétszereződött, és számos nagy infrastrukturális beruházás indult. Ezek közül kiemelendő a Vauban-rendszer építése, amely során az egykori római erőd és az azt körülvevő *municipium Septimium Apulense* jelentős része elpusztult. G. Ariosti feljegyzései és az általa összegyűjtött feliratok jelzik az 1711–1722 közötti időszak mérhetetlen pusztításait.¹²

A Habsburg-kori urbanizációt követően az 1860-as évek végétől 1918-ig a dualizmus kori városépítészeti jelenti az erdélyi urbánus régészet következő előszobáját. Az erdélyi városok radikális átváltozáson mentek át, különösen a középkori városfalak és az óvárosok arculata változott meg, de hasonlóan jelentős hatást gyakoroltak a vasútépítkezések is.¹³ Kolozsvár, Gyulafehérvár, Temesvár, Brassó, Nagyszeben középkori városfalai és római emlékei nagyrészt ebben a korban semmisültek meg. A kor sajátossága azonban – szemben a 18. századi rombolásokkal és véletlenszerű felfedezésekkel – az épített örökség és a régészeti felfedezések tudatos kutatása, fokozatos beépülése a köztudatba, mi több, az első erdélyi múzeumok létrejöttének köszönhetően a régészet mint tudomány megjelenése és a közös örökség népszerűsítése lett. Ezt a tendenciát nemcsak az 1859 után létrejött erdélyi múzeumok és tudományos társaságok mutatják, hanem azok a civil kezdeményezések is, amelyek például a középkori városfal és néhány bástya lerombolásakor Kolozsváron jelentkeztek.¹⁴

Az erdélyi városi régészet 19. századi előtörténetében kiemelkedő szerep jutott Cserni Bélának, a gyulafehérvári múzeum alapítójának, akit bátran tekinthetünk Erdély első városi régészének is.¹⁵ 1888 és 1912 közötti ásatai Gyulafehérvár alsóvárosi részében, majd a Marosportus¹⁶ területén gyökeresen megvál-

Cserni Béla ásatai az apulumi kormányzói palota területén a 19. század végén (Szabó 2016 nyomán)

toztatták a régészet szerepét a városi közegben. Hasonlóan a nagy bécsi, óbudai és római ásatásokhoz – melyeket Cserni meglátogatott és előszeretettel tanulmányozott – a 19. század végi városi közegben történt ásatások Gyulafehérváron nemcsak a tereprégészeti módszertanban hoztak változásokat, de a régészeti helyszín látogathatósága és városi környezete esélyt adott Cserni számára, hogy felhívja a helyi közösség figyelmét a régészeti emlékek és kulturális örökség fontosságára, annak turisztikai jelentőségére, muzeális értékére, és változatos, közönségcsalogató módszerekkel előfutára lett annak a jelenségnek, ami a 20. század második felében közönség régészet (*public archaeology*) néven vált ismertté. Cserni Béla munkássága Gyulafehérváron nemcsak a városi régészet első erdélyi példája, de a közönség régészet előfutára is. A nehézségek és hétköznapi kihívások, amelyekkel már Cserni Béla is találkozott ásatai során, nagyban hasonlítottak a mai városi régészet kihívásaira: hónapokon át kellett egyezkednie a helyi hatóságokkal és a nemzeti intézmények vezetőivel, a házak és telkek tulajdonosaival, gyors és hatékony ásatási tervre volt szüksége, munkáját pedig nemcsak a városi infrastruktúra sajátos helyzete, de a helyi intézmények, nemzeti intézetek (múzeumok igazgatósága) és nemegyszer a régészeti monopóliumra törekvő kolozsvári iskola is nehezítette.¹⁷ Autodidakta régészként Cserni ásatai során elsőként alkalmazott mérnököket a régészeti alaprajzok elkészítésére,

de ő volt az első, aki ásatásain részletesen dokumentálta a tárgyakat fotókkal, így őt tekinthetjük a régészeti fotográfia erdélyi meghonosítójának is.

Hasonlóan fontos, ám kevésbé jól dokumentált régészeti ásatások és felfedezések történtek Kolozsváron is a 19. század második felében. A dualizmus kori város gyors fejlődése és területi expanziója révén a városkép radikálisan megváltozott: a középkori város végérvényesen eltűnt, a még álló reneszánsz épületeket át- vagy újraépítették, többségük helyén pedig új, historizáló lakóházak épültek. Az 1867–1918 között előkerült régészeti emlékek sokasága – különösen a római város emlékeinek felfedezése – sajnos nem lett dokumentálva.¹⁸

*Gazdasági egyesület gyümölcsös-hertjében talált
kő-koporsó.*
Római szarkofág Napoca területéről
(Jakab 1870 nyomán)

A városi régészet e korai szakasza nagyon sok hasonlóságot mutat a Belle Époque Európájának szinte minden területével. A 19. század végi városi ásatások jelentőségét azonban pontosan ezeknek a korai kutatásoknak az úttörő jellege adja, amely felhívta a nagyközönség figyelmét a régészet szerepére, elősegítette a régészet mint önálló tudományág létrejöttét, és hozzájárult a régészeti módszertan diverzifikálásához is.¹⁹

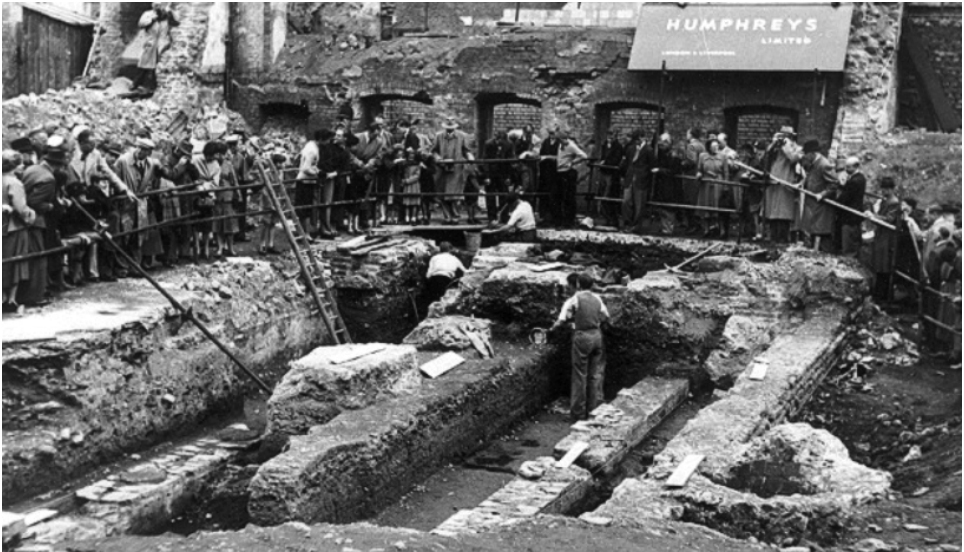
A városi és közönségrégiészet a 20. században

■ A 20. század a városok évszázada is volt. Európa-szerte radikálisan megnőtt a városi lakosság száma, és elindult egy növekvő urbanizációs folyamat, amely felgyorsította és sürgette a 20. század végén a Cserni és kortársai által elkezdett újfajta, városi régészet kialakulását. Különösen az első és második világháborúkat követő évek jelentették a városi régészet fejlődésének korát. A súlyos sérüléseket és bombázásokat szenvedett európai városokban radikális urbanizációs folyamatok zajlottak, új városnegyedek épültek, a történelmi belvárosokat pedig restaurálták, nemegyszer rekonstruálták. Ezek a nagyméretű munkálatok új feladatok elé állították a régészetet is: óriási felületeket nyitottak meg. Gyors és hatékony munkára volt szükség, bonyolult, a városon kívüli környezetre nem jellemző, komplex sztratigráfia tárult a régészek elé, amely a várostörténeti fejlődés minden szakaszáról hordozott értékes információkat. Ezek a különösen a városi régészetre jellemző tereprégészeti sajátosságok, egyedi munkakörülmények és bürokratikus nehézségek elősegítették a kortárs városi régészet kialakulását az 1950-es években.²⁰

A városi régészet nem csupán a városok régészete volt (tehát a várostörténeti kutatások, városdinamika kutatása a régészeti sztratigráfia alapján), hanem régészet a városokban, azaz a fogalom nemcsak a kutatás céljára és elméleti módszertanára, hanem tereprégészeti sajátosságaira is vonatkozik.²¹ A 20. századi városi régészet fő sajátossága, hogy állandó egyeztetést igényel a helyi önkormányzatokkal, és számos jogi problémát okoz, amelynek érdekében egységes fellépést, határozott, tudományos kiállást igényelt Európa-szerte.²² A városi régészet különösen a második világháború sújtotta nagyvárosokban terjedt el Euró-

pában: Köln, Regensburg, Trier, Budapest és London kiemelkedő esettanulmányai ennek az 1950-es években indult folyamatnak.

London 1950-es években történt ásatásai egyben a kortárs tereprégészet reformjához és a közönség régészet születéséhez vezettek. 1954-ben London történelmi szívében, a City területén (ma a Bloomberg üzleti központ területe, a Walbrook patakocska árterében) a háború sújtotta város átrendezésének során bukkantak egy monumentális római épület romjaira. A feltáró régész kezdetben keresztény szentélynek hitte a téglalap alakú, kettős padozattal ellátott épületet,

A Walbrook mithraeum közvetlenül a felfedezését követően (forrás: tertullian.org)

ám hamar kiderült: Nagy-Britannia egyik leggazdagabb Mithras-szentélyére (mithraeum) és London első ilyen jellegű felfedezésére bukkantak. A leletek, amelyek sorra kerültek elő az iszapos, nedves talajból, egy rendkívül gazdag szentélyinventáriumról tanúskodtak. Mithras Taurocnotos kör alakú, ritka ikonográfiai típusba tartozó domborműve, a névadó istenség szobrának gyönyörű, később a szentély és a londoni régészeti múzeum egyik szimbólumává lett szobortöredéke is előkerült.²³ A leletek között találtak azonban Liber Pater, Serapis és megannyi más római istenség kultuszára utaló emléket is, amit egyes kutatókat arra a feltételezésre sarkallt, hogy a szentélyt a 4. században átalakították egy Bacchus-Liber Paternek szentelt templommá. A Walbrook mithraeum néven elhíresült szentély azonban nemcsak a római provinciális régészet számára volt jelentős felfedezés, hanem London városi régészeti történetében is kulcsszerepet játszott: rámutatott a városi területen zajló mentőásatások jelentőségére, azok alapos munkával történő kutatásának fontosságára, ugyanakkor a szentély jelentősége kiemelte a városvezetés és a régészet közötti együttműködés hasznosságát. A mithraeum felfedezésének és restaurálásának egy másik, igen jelentős hozadéka a londoni tereprégészet módszertani reformja és a londoni városi múzeum (Museum of London Archaeology, avagy MOLA) 1973-as megalapítása volt. A mentőásatások és a városi régészet valóságos forradalmat hozott az angolszász régészetben, ami ahhoz vezetett, hogy a MOLA az európai tereprégészet szakmai altonjává és a városi régészet egyik iránymutató iskolájává lett. A Walbrook

mithraeum ásatása valóságos sajtószenzáció lett: ezrek álltak sorba a szentély előtt, a munkába igyekvő londoniak számára a helyi Pompeii nyílt meg a múltból. A régészek csodálkozására a civil lakosság pozitívan fogadta a városi ásatásokat, nagy tisztelettel és érdeklődve viszonyult a felfedezéshez. A régészek interjúkat, filmeket, posztereket készítettek, amelyekkel az ásatást népszerűsítették. A londoni római szentély lett a közönségrégészet (public archaeology) első és egyik legemlékezetesebb példája Nyugat-Európában, amelyeket aztán sorra követett számos más eset az Egyesült Államokban és Németországban is, igaz, ekkor még a fogalom maga (public archaeology) nem létezett.

A közönségrégészet mint fogalom és mint a régészet egyik sajátos ága, módszere 1972-ben született meg Charles R. McGimsey III (1925–2015) *Public Archaeology* kötete révén, aki első ízben használja a public archaeology fogalmát.²⁴ McGimsey írásában azonban a „public” archaeology még a hatóságokra vonatkozik és nem a nagyközönségre. Kötetében arra világít rá, milyen bürokratikus és jogi nehézségekkel küzd az amerikai régészet városi és nem urbánus környezetben egyaránt, milyen reformokra szorul a régészeti örökségvédelem, és hogyan alkalmazhatók a törvények a hétköznapi életben, a nagyberuházások esetén, a magántulajdon és régészet találkozásakor.²⁵ Az 1980-as évektől kezdődően, de különösen 1990 után számos olyan cikk és kötet jelent meg, amely a régészek és a nagyközönség kapcsolatáról, a civil társadalom felelősségteljes neveléséről, illetve a két tábor építő jellegű párbeszédéről szólt.²⁶ A közönségrégészet (public archaeology) 1990 után tudományággá vált, elsősorban a University College of London iskolájának köszönhetően.²⁷ A közönségrégészet akkor vált tudományággá, altudománnyá, amikor a régészeti ásatások száma radikálisan megszaporodott világszerte, és egyre nagyobb sajtófigyelmet vonzott.²⁸ A régészettudomány gyakorlói megértették, hogy tudományáguk fennmaradásához, munkájuk legitimitásához elengedhetetlen a helyi hatóságok és a civil társadalom támogatása is. Mind a politikai elitet, mind a civileket előbb megfelelő nevelésben kell részesíteni, régészeti örökségünk iránti felelős és érzékeny társadalmat pedig csakis szisztematikus oktatási programmal lehet kialakítani.

Ennek módszertanát nemrég Gabriel Moshenska, a közönségrégészet kutató-

sának jelenlegi doyenje dolgozta ki.²⁹ Meghatározása szerint ma a közönségrégészet alatt (public archaeology)³⁰ számos jelenséget értünk, ennél fogva ez egy gyűjtőfogalom, amely számos módszert magába foglal. Ezek a következők: olyan munkák, amelyek során a régészek és a nagyközönség szorosan együttműködik, együtt dolgozik (például régészeti nyílt napokon vagy régészeti táborokban),³¹

Közönséggel dolgozó régészek
(community archaeology, múzeumi és örökségvédelmi projektek)

Régészet közönség által
(fémdektóros társaságok, történelmi társulatok, hagyományőrök)

Hivatali régészet
(állami, miniszteri projektek)

Régészeti pedagógia
(iskolák, múzeumok programjai, tankönyvek)

Látványrégészet
(open archaeology: nyílt és látogatható régészeti ásatások)

Népszerűsítő régészet
(popular archaeology: online blogok, folyóiratok, filmek)

○ Akadémiai közönségrégészet

Gabriel Moshenska tipológiája a közönségrégészet típusairól (Moshenska 2017 nyomán)

rendezvények és társaságok, ahol a nagyközönség kezében van a vezetés, és ők népszerűsítik a múlt tárgyi emlékeit és örökségét (hagyományőrző csoportok),³² a közhivatalok (helyi, nemzeti, globális) bevonása a régészek munkájába,³³ régészeti oktatás (iskolai programok, tankönyvek, kortárs muzeológia),³⁴ nyílt régészet (régészeti nyílt napok, ahol a közönség figyelő szerepben van),³⁵ népszerűsítő régészet (filmek, szociális média, cikkek, kötetek)³⁶ és tudományos közönségrévészlet (a jelenség kutatása régészek által).³⁷ Moshenska kitér a közönségrévészlet és a közösségi régészlet közötti árnyalt különbségre is (community archaeology és public archaeology fogalmai), ám meghatározásában ez az első kategóriába, vagyis régészek és nagyközönség együttműködését, együtt dolgozását feltételezi.³⁸ Moshenska részletes tipológiája utat mutat a közönségrévészlet fejlődésének, rámutat annak kihívásaira és lehetőségeire is.

Erdélyben a nyugat-európai trendek természetesen nem honosodtak meg az 1970-es években, de 1990 után sem. A főbb erdélyi városokban – különösen Kolozsváron és Gyulafehérváron – a 20. század második felében is jelentős régészeti ásatások zajlottak. Ezek közül kiemelendők a nagy honfoglalás kori temetők felfedezései a két említett városban az 1970-es és 80-as években,³⁹ a kommunista városnegyedek terjedésével elpusztított római emlékek Gyulafehérvár déli részén a Kutyamál és a vár közötti területen,⁴⁰ valamint Kolozsmonostoron és a város központjában is (Central áruház építése).⁴¹ Sajnos Gyulafehérvár és Kolozsvár régészeti emlékanyagának nagy része úgy került feltárássra a 20. század második felében, hogy arról a helyi sajtó is csak szűkszavúan vagy egyáltalán nem számolt be, a nagyközönség pedig az esetek nagy részében nem is szerzett tudomást róla. A közönségrévészlet jelenlétével és a fent említett módszerek alkalmazásával talán sikerült volna számos régészeti helyszínt megmenteni Kolozsváron és Gyulafehérváron az 1970-es és 80-as években is, de néhány politikai és ideológiai vitát – így Kolozsvár román nevének módosítását (Clujról Cluj-Napocára) is – megoldhatott volna a közönségrévészlet mint alkalmazott módszertan.⁴²

A közönségrévészlet hiánya volt az egyik fő oka a Kolozsvár főterén zajló régészeti ásatások körül kialakult botránynak is, igaz, annak politikai céljait nehéz lett volna kiküszöbölni. Az egykori római város déli részének nagy, domesztikus tereit (lakóházait – *domus urbana*) feltáró ásatás a nagyközönség számára elsősorban annak politikai tartalmáról vált ismertté. Ha annak idején az ásató régészek és a helyi hatóságok megfelelő módon kommunikálták volna a kutatási eredményeket és az egyébként régészetileg igen jelentős feltárás körülményeit, kiváló példája lehetett volna a kolozsvári civil szféra és a régészettudomány közötti párbeszédnek, és megfelelő helyre került volna a nacionalista történetírás által kisajátított és felhasznált ókori Napoca öröksége is.⁴³

Ugyancsak elmulasztott lehetőségként említendő a nagyszebeni régészeti feltárások 2005–2007 között, amikor a szász város központi terei (Huet tér, Kispiac, Nagypiac) ásatási területté váltak.⁴⁴ A hatalmas felületen megnyitott régészeti szelvények számos jelentős régészeti emléknek a nyomait tárták a helyi lakosság elé. Bár a helyi sajtó részletesen beszámolt az ásatásokról, számos olyan tevékenységet lehetett volna bevezetni a Moshenska-féle közönségrévészlet tipológiából, ami közelebb hozta volna a nagyközönséget és a régészeket, és felelősségteljesebb társadalmat hozott volna létre. Nagyszeben esete nemcsak a zajló régészeti ásatások mediatisálásában, népszerűsítésében és közösségi erejében lehetett volna mintaeértékű, de az ásatások befejezését követően a régészeti helyszínek emlékét is bemutathatták volna. A Huet téren és a Nagypiacon zaj-

A nagyszébeni Nagypiac ásatása 2005-ben (Rázvan Pop nyomán)

ló ásatások nyomvonalait megkülönböztetett színnel jelölték (a Roland-szobor talapzatát, a Nepomuk-oszlop körvonalait, valamint a Szent László-kápolna alaprajzát). Ez a megoldás ugyan elegáns és non-destruktív, valamint anyagilag kevésbé megterhelő, mint egy kültéri régészeti múzeum vagy *in situ* bemutatás, sajnos megfelelő tájékoztató anyagok hiányában a turisták számára értelmezhetetlen és láthatatlan.

A nagyszébeni ásatásokhoz mérhető városi ásatások zajlottak 2011–2012 között a gyulafehérvári Vauban-erődítmény területén is. A nagyméretű feltárások során előkerült a XIII Gemina legio főépülete (Principia), a római út egy része, az erőd néhány lakóépületének maradványa, valamint egy nagyméretű, téglalap alaprajzú épület, melyből egy rendkívül gazdag római leletegyüttes került elő (Nemesis-szobor, egy dombormű és egy oltár).⁴⁵ Ugyancsak ebben az időszakban került felfedezésre a legkorábbi keresztény templom Erdély területén, a Szent Mihály-székesegyház előtti téren.⁴⁶ A Principia területén történt ásatásokat kevesebb, mint egy hónap alatt befejezték, ami nagyon súlyos pusztításokkal járt. Helyén egy sokat bírált, modern védőépület és kültéri lapidarium jött létre, ahol az egyedülálló római emlékek ki vannak téve a természeti viszontagságoknak, és összefoglaló felirataik sajnos gyakran hibás információkat tartalmaznak. Hasonlóan a szébeni ásatási helyszínnek alaprajzában jelöléséhez, az ortodox katedrális és a Szent Mihály-székesegyház közötti útszakaszon felfedezett római épületek nyomvonalát csak sematikusan jelölték. A Nemesis-leletegyüttes felfedezésének helyén kihelyezett információs táblán pedig hibásan azt írták, hogy az épület egy mithraeum (Mithras-szentély) volt, amire semmilyen régészeti bizonyíték nincs. A 2011–2012-es ásatások legszomorúbb fejezete kétségtelenül Erdély legkorábbi keresztény templomának a betemetése volt, amely elsősorban ideológiai, kronológiai nézeteltérések miatt történt.⁴⁷ Az egyetlen helyszín, amelyet kellőképp, a kortárs közönség régészeti módszerek szerint mutattak be, a castrum belsejének struktúrájába betekintést nyújtó római út és a körülötte lévő épületmaradványok. Ezeket többnyelvű ismeretterjesztő felirattal, 3D rekonstrukcióval és *in situ* restaurációval mutatták be. A fehérvári esettanulmányok kiváló példái annak, hogy még a 21. században sem sikerült a régészeti ásatások folyamatát és a régészeti helyszíneket kellőképp a nagyközönség elé tárni és a városi régészet adta kommunikációs lehetőségeket kihasználni.

A közönség régészet perspektívái Erdélyben

■ A fent említett példák kiváló alkalmat szolgáltattak volna a közönség régészet néhány aspektusának (nyílt régészet – *open archaeology*, közösségi régészet, régészeti pedagógia, népszerűsítő régészet) alkalmazására. Sajnos az ásatások során erre nem került sor, és az azóta *in situ* bemutatott helyszínek vagy már elföldelt, csak nyomvonalaikban jelzett helyszínek sincsenek kellőképp bemutatva. Ennek egyik fő oka, hogy a középkori erdélyi történelem (1000–1526) szisztematikusan eltitkolt, ignorált történelemként került a romániai kulturális turizmus térképére, és annak régészeti emlékei csak nagyon ritkán kerülnek a múzeumi kiállítások és a kulturális turizmus központjába.

A közönség régészet perspektívái azonban nem ennyire kedvezőtlenek. A 2017-ben történt kolozsvári főtéri ásatások és többnyelvű, napi rendszerességgel történt bemutatása a nagyközönségnek kiváló példái voltak a nyílt régészetnek (*open archaeology*), az ásatások eredményeiről szóló tudományos ismeretterjesztő előadások és rendkívül nagy számban készült román és magyar sajtóösszefoglalói a népszerűsítő régészet mintapéldái lehetnek a közeljövőben.⁴⁸ Ugyancsak pozitív példaként említendő a *Románia ezüstje és aranya* című monumentális vándorkiállítás, amely a kortárs régészeti pedagógia és muzeológia kiváló példája. Jelentős változásokat helyezett kilátásba a régészeti parkok romániai helyzetének javításában a hivatali régészet kategóriájába tartozó Limes Romania projekt, amely Románia római határvédelmi rendszerét szeretné felmérni és revitalizálni a majdani UNESCO világörökségi jelölés céljából.⁴⁹ A grandiózus projekt még kevés látható eredményt tud felmutatni, de ezek közül kiemelendő a tordai (Potaissa) római erőd régészeti parkjának terve, amely ha elkészül, az első igazi, modern régészeti park lesz Erdélyben. Bár múzeumaink sajnos gyors felújításra, teljesen új arculatváltásra szorulnak, néhány kivételes időszak kiállítás kedvező irányt sugall az erdélyi múzeumpedagógiában és népszerűsítő régészetben.

Elindult egy élénk szakmai párbeszéd a régészet kortárs társadalomban betöltött szerepéről, amely még nem hasonlítható a Moshenska-féle akadémiai (tudományos) közönség régészet kategóriájához, de biztató irányt érzékeltet, ami a hazai régészettudomány nyitását jelzi.⁵⁰ Bár az erdélyi magyar régészettudomány jelenleg egy stagnáló és hanyatlást mutató úton halad,⁵¹ a romániai régészettudományban elindult egy régészettörténeti tendencia, amely a tudományág önflekciónak tanúskodik.⁵²

A közönség régészet Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a leghatásosabb módszernek bizonyult a régészet és nagyközönség közötti élénk kapcsolat fenntartásában, egy, a régészeti örökségéért felelős társadalom és önkormányzatok kiépítésében. A követendő modellek erdélyi, specifikus alkalmazásával lehetőség van, hogy a néhány éve pozitív irányba haladó régészetet közelebb vigyük a társadalomhoz, a régészeket és az állampolgárokat közösséggé formáljunk.

■ JEGYZETEK

1. Florian Matei-Popescu: *Imaginea Daciei Romane în istoriografia românească între 1945 și 1960*. SCIVA 2007. 58. sz. ¼. – 265–288; Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emlékményeinek kutatása mint nemzeti régészet: kutatástörténeti áttekintés*. Korall 2006. 24–25. sz. 102–103.

2. A 20. századi régészettudományi irányzatokról lásd Bruce Trigger: *A history of archaeological thought*. Cambridge, 1986; Uő: *A history of archaeological thought. 2nd Edition*. Cambridge, 2006; Szabó Csaba – Viorica Rusu-Bolindeț: *Introduction*. In: Szabó Csaba et. al. (eds.): *Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*. Cluj-Napoca, 2017. 11–13. (A továbbiakban Szabó–Rusu-Bolindeț 2017.)

3. Colin Renfrew – Paul Bahn: *Régészet, Elmélet, módszer, gyakorlat*. Bp., 1999. Fontos kiemelni, hogy a magyar régészeti szakirodalomban – különösen a kora középkori régészet és az őskori kutatások területén – az elméleti régészet igen elterjedőben van, addig Romániában az elméleti kérdések részletes megvitatására csak néhány szerző vállalkozott, itt elsősorban Alec Niculescu, Gáll Erwin, Florin Curta munkássága emelhető ki.
4. Takács Miklós: *Régészet, új régészet*. Magyar Szemle, 2000. 11–12. sz.
5. Walter Scheidel (ed.): *The science of Roman History*. Princeton, 2018.
6. Hayden White (ed.): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 2014.
7. Dan Hicks: *The material culture turn. Event and effect*. In: Dan Hicks – Mary C. Beaudry (eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford, 2010. 25–99; Thomas Meier – Petra Tillessen: *Archaeological imaginations of religion: an introduction from an Anglo-German perspective*. In: Thomas Meier – Petra Tillessen (eds.): *Archaeological imaginations of religion*. Bp., 2014. 11–247.
8. Daniel Miller: *Stuff*. Cambridge, 2009.
9. Leonard Barkan: *Unearthing the Past: Archaeology and Aesthetics in the Making of Renaissance Culture*. New Heaven, 2001; Palma Venetucci: *Antichità esotiche nel collezionismo del XV e XVI secolo*. In: Palma Venetucci (ed.): *Culti Orientali – tra scavo e collezionismo*. Roma, 2008. 73–89.
10. Szabó Csaba: *Béla Cserni and the beginnings of urban archaeology*. Cluj-Napoca, 2016. 99–100. (A továbbiakban Szabó 2016a.)
11. Szabó Csaba: *The Mithraic statue of Secundinus from Apulum*. Revista Doctoranzilor de Istorie Veche și Arheologie I. 2013. 45–65.
12. Giuseppe Ariosti: *Epigrafi romane di Transilvania raccolte da Giuseppe Ariosti e postillate da cipione Maffei*. Biblioteca Capitolare di Verona. Manoscritto CCXLVII Studi e ricerche, Verona, 2010.
13. Szabó 2016a. 101–106.
14. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Erdélyi Tudományos füzetek 186. Kvár, 1944.
15. Szabó 2016a. Lásd még Tudor Roșu (ed.): *Muzeul Național al Unirii. 130 ani în 130 de pișe*. Alba Iulia, 2018.
16. Marosportus – a mai Partos városnegyed – a Colonia Aurelia Apulensis egykori római város területén elterülő városrész, amely a középkorban és újkorban a sókereskedelem Maros-parti állomása és központja volt.
17. Cserni és Pósta kapcsolatáról lásd Szabó 2016a. 145–151.
18. Szabó Csaba: *A rómaiak nyomában – Az ókori Kolozsvár*. I. Erdélyi Krónika 2018.03.03.
19. Zsidi Paula: *Az örökségvédelem speciális területe: a városi régészet*. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar Régészet az ezredfordulón*. Bp., 2003. 28–30.
20. Carolyn M. Heighway: *The erosion of history: archaeology and planning in towns: a study of historic towns affected by modern development in England, Wales and Scotland*. London, 1972; Marin Carver: *Underneath English towns: Interpreting urban archaeology*. London, 1987; Sherene Baugher: *Introduction: Thinking Globally and Acting Locally - Exploring the Relationships Between Community, Archaeological Heritage, and Local Government*. In: Sherene Baugher et. al. (ed.): *Urban Archaeology, Municipal Government and Local Planning Preserving Heritage within the Commonwealth of Nations and the United States*. New York, 2017. 1–13.
21. Charles E. Orser: *Encyclopedia of Historical Archaeology*. New York – London, 2002. 547.
22. A kortárs városi régészet elméleti és jogi kihívásairól lásd Laura McAtackney – Krysta Ryzewski: *Contemporary Archaeology and the City Creativity, Ruination, and Political Action*. Oxford, 2017.
23. John D. Shepherd: *The Temple of Mithras, London: excavations by W. F. Grimes and A. Williams at the Walbrook*. London, 1998.
24. Charles Robert McGimsey: *Public Archaeology*. Oxford, 1972; Szabó Csaba: *A közönség régészet története*. Erdélyi Krónika 2017.10.30.
25. Kötet jelentőségéről lásd Gabriel Moshenska (ed.): *Key concepts in public archaeology*. London, 2017. 7. (A továbbiakban Moshenska 2017.)
26. Thomas F. King: *Professional responsibility in public archaeology*. Annual Review of Anthropology 12. 1983. 143–164; Peter Ucko: *Academic Freedom and Apartheid: The Story of the World Archaeological Congress*. London, 1987; Paul A. Schackel – Erve J. Chambers: *Places in Mind. Public Archaeology as Applied Anthropology*. London, 2004; Nick Meriman (ed.): *Public Archaeology*. London, 2004.
27. Lorna Richardson: *Public Archaeology in a Digital Age*. Doktori dolgozat, kézirat, UCL, 2014; Moshenska 2017.
28. Ebben igen nagy szerep jutott az UNESCO helyszíneknek és a kortárs filmiparnak is.
29. Moshenska 2017. 6.
30. A magyar nyelvterületen az angol public archaeology fogalmát eddig közösségi régészetként fordították, amely azonban Moshenska meghatározását követően helytelen, hisz az angolszász gyakorlat és szakirodalom is éles különbséget tesz community archaeology (közösségi régészet) és public archaeology fogalma között. Lásd Szabó Csaba: *Erdélyi régészet. Írások régészetéről és kulturális örökségvédelemről*. Kvár, 2017. 18–20. (A továbbiakban Szabó 2017.)
31. Moshenska 2017. 6–7, „Archaeology with the public” fogalma.
32. Uo. „Archaeology by the public” fogalma.
33. Uo. „public sector archaeology” fogalma.
34. Uo. „archaeological education” fogalma.
35. Uo. „open archaeology” fogalma.
36. Uo. „popular archaeology” fogalma.
37. Uo. „academic public archaeology” fogalma.
38. Uo. 5. 14–31.
39. Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői. 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat*. Szeged–Bp., 2013. 114–207, 251–294.
40. Szabó Csaba: *Histories of urban archaeology in Alba Iulia (1916–2016)*. Transylvania Nostra 2016. 2. sz. 30–41. (A továbbiakban Szabó 2016b.)

41. Alexandru Diaconescu: *Excavations at „Central Store”*. Cluj-Napoca. Acta Musei Napocensis 2012. 49. sz. 125–176.
42. Györke Zoltán: *Napoca. O istorie recentă a Clujului*. Cluj-Napoca, 2017.
43. Az ókori Napoca városáról az utolsó, szisztematikus összefoglalót Jakab Elek írta meg 19. századi városmonográfiájában: Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I. Kvár, 1870. Az azt követő több mint száz évben számos jelentős tanulmány született a város régészeti anyagáról, ám nem készült még szintézis az egykori római városról. Lásd még Bodor András: *Napoca a feliratok tükrében*. In: Bodor András – Cselényi Béla – Jancsó Elemér – Jakó Zsigmond – Szabó T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 1957. 78–111; Constantin Pop: *Napoca, important centre urbanistique de la Dacia Porolissensis*. In: Dorin Alicu (ed.): *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire Romain*. 1. Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse, Deva 1991. 65–66; Alexandru Diaconescu: *The towns of Roman Dacia*. In: William S. Hanson – Ian P. Haynes: *Roman Dacia. The making of a provincial society*. Portsmouth, 2004. 87–142; Viorica Bolindel: *Ceramica romană din Napoca*. Cluj-Napoca, 2007; valamint az AMN 2012-es különszámát.
44. Daniela Marcu-Istrate: *Sibiu. Piata Huet. Monografie arheologică. Sibiu. Huet Square. Archaeological Monograph*. Sibiu, 2007.
45. A felfedezésről lásd Szabó Csaba: *Notes on a new salararius from Apulum*. Apulum 2014. 51. sz. 533–544; Uő: *Sanctuaries in Roman Dacia. Materiality and religious experience*, Oxford, 2018. 46–48.
46. Daniela Marcu-Istrate: *Byzantine influences in the Carpathian Basin around the turn of the millennium. The pillared church of Alba Iulia*. Dacia N.S. 2015, 59 sz. 177–213. (A továbbiakban Marcu-Istrate 2015.); Szabó 2016b. 30–41.
47. Eddig csak néhány tanulmány jelent meg a templomról, a részletes monografikus elemzés még várat magára. Lásd Marcu-Istrate 2015.
48. Szabó 2017. 113–117.
49. Lásd limesromania.ro
50. Mihai Bărbulescu: *Arheologia azi, în România*. Cluj-Napoca, 2016; Sorin Nemeti: *Manifesto for the Romanian public archaeology*. Journal of Ancient History and Archaeology 2017. 4.3. sz. 5–7; Burkhardt Britta: *Heritage in ruins. Ancient Roman sites and the case of sustainable ruin tourism in Romania* In: *Interpret Europe. Conference Proceedings*, Kőszeg, 2018.
51. A Dolgozatok folyóirat többéves lemaradásban van, az egykor igen sikeres, bár semmilyen maradandó eredményt nem produkáló Pósta Béla-konferenciák évek óta nem kerültek megrendezésre, vizibilitása a romániai régész körökben minimális, nemzetközi szinten elenyésző. A BBTE Régészet Tanszéke sajnós a 2016-ban szervezett konferencia óta semmilyen tudományos rendezvényt, konferenciát nem szervezett, régészutánpótlása pedig egyre súlyosabb problémákról tanúskodik, amely remélhetőleg a közeljövőben megoldást talál egy új régészgenerációban.
52. Szabó–Rusu-Bolindel 2017.

